

AZ 1945-ÖS FÖLDREFORM – MINT AZ EGYHÁZPOLITIKA EGYIK „HARCI ESZKÖZE”

A Tiszántúli Református Egyházkerület esete

1989 előtt a marxista történészek az 1945-ös földbirtok-reformot sommásan elintézték azzal, hogy az egy „új honfoglalás” volt. Azzal egyáltalán nem foglalkoztak, hogy az miként érintette az egyházakat. 1990 óta a helyzet alapján véve alig változott.¹ Csupán néhány egyháztörténész hívta fel a figyelmet arra, hogy ugyan a reform megváltoztatta a torz földbirtok-szerkezetet, felszámolta a feudális eredetű latifundiumokat, de a történelmi egyházakat is megfosztotta attól az anyagi alaptól, amellyel az intézményeiket korábban fenn tudták tartani.²

Bár érdemes lenne végre az 1945-ös földreform kritikai elemzését elvégezni, a rendelkezésre álló szűk keret ezt most nem teszi lehetővé. Ezért csupán arra teszek kísérletet, hogy a Tiszántúli Református Egyházkerület esetén keresztül bemutassam: a jogos gazdasági-társadalmi reform-intézkedés miként volt egyben – a kommunista párt szándékainak megfelelően – egyházellenes jellegű is.

A földtulajdon radikális megváltoztatását a harmincas években nem csupán a szélsőjobboldal (pl. a kaszás-keresztes mozgalom) és a szélsőbaloldal (az illegális kommunisták), hanem a jobb-közép ellenzék (a Független Kisgazdapárt) politikusai és a népi mozgalom képviselői, sőt, a kormányközeli, ún. reformkonzervatív körök is sürgették-követelték. 1944 őszén, amikor az oroszok megjelenésével villámgyorsan lezajlott a rendszerváltás, mindenki számára magától értetődő volt, hogy eljött a pillanat a rég óhajtott földreform végrehajtására. „Csupán” abban volt különbség a politikai pártok között, hogy azt *mikor* és *hogyan* hajtsák végre. Az egyik oldalon a Kisgazdapárt állt, mely a reform lassú, 4–5 éven át elhúzódó végrehajtását tartotta helyesnek, emellett pedig elsősorban a piacra termelő kis- és középgazdaságok megerősítését szerette volna elérni. Ezzel szemben a Nemzeti Parasztpárt (NPP) a radikális és gyorsan végrehajtott intézkedés híve volt, a földnélküliek földhözjuttatását szorgalmazva. Tulajdonképpen ebben a kérdésben (is) a kommunista párt „platformján” állt, sőt, bár hivatalosan az NPP földreform-konceptiója alapján készítették el a kormányrendeletet, az valójában a kommunisták elképzeléseit tükrözte. A Magyar Kommunista Párt (MKP) szempontjai politikaiak voltak. A földosztásból politikai tőkét akart kovácsolni: úgy kellett azt lebonyolítani, hogy a közvéleményben az tudatosodjon: „a kommunisták adták a földet” (lásd: „földosztó Nagy Imre”). Minderre azért volt szükség, hogy a gyenge befolyással rendelkező párt népszerűsége megnőjön. (Törekvéseikben számíthattak a szovjetek támogatására.) Tulajdonképpen az, hogy *olyan formában* és *akkor* jelent meg a kormányrendelet, *ahogyan* és *amikor*, az az MKP-nak és a SZEB képviselőjének, Vorosilov marsallnak köszönhető.³ Ennek pedig súlyos következménye lett az egyházakra nézve.

Az egyházakat morális és szellemi tekintélyük, anyagi erejük és nemzetközi kapcsolataik miatt az első pillanattól kezdve megsemmisítendő ellenségnek tekintették a magyar kommunisták is. Csakhogy az MKP vezetése tisztában volt azzal: annyira nem erősek, hogy figyelmen kívül hagyhassák az egyházak társadalmi beágyazottságát, befolyását. (Ezt a felismerést tükrözi Rákosi Mátyás egyik megjegyzése is: „És ha az elvtársak azt veszik észre, hogy a hallgatók nagyon vallásosak, az elvtársak ne tartózkodjanak Istennel spékelt jelszavaktól sem... Láss a falusi ember, aki meg van győződve arról, hogy ha szarva nincs is a kommunistának, de a nadrág alatt bakkecskeláb van, hogy a kommunista rendes ember, olyan, mint a többi.”⁴) Emiatt 1944–45-ben tartózkodtak a látványos egyházellenes támadásoktól. (A

jó viszony fenntartásának *látszatát* szolgálta az is, hogy az egyháziakat kivonták az igazolási eljárás alól – az más kérdés, hogy ezt helyi szinten seholsem tartották be.) A látszat fenntartása a földreform esetében is fontos volt – ámbátor nem igazán sikerült.

Az ideiglenes kormány által kidolgozott jogszabály lényege az volt, hogy míg a parasztbirtoknak minősített tulajdon esetében a megmaradó földbirtok felső határa 200, addig az „úri”-nak minősített földbirtok esetében csupán 100 katasztrális hold volt. ((Ez a megkülönböztetés tág teret nyújtott az önkényeskedés számára.) 7. § intézkedett az egyházi jellegű földbirtokok kisajátításáról. Eszerint „a különleges kulturális célra rendelt, továbbá a közalapítványi ügyigazgatóság felügyelete alá utalt valamennyi földbirtokban fekvő célvagyon” egy bizottság vizsgálta felül annak megállapítása végett, hogy az adott „kulturális vagy alapítványi cél közérdekű-e” és milyen nagyságú földbirtokra van szükség a cél megvalósítása érdekében. Ha a bizottság nem találta „közérdekűnek” az alapítványi célt, teljes egészében kisajátíthatta a földbirtokot, ellenkező esetben legfeljebb 100 holdat hagyhatott meg.⁵ A meglehetősen zavaros megfogalmazású paragrafus tág teret nyújtott az önkényes értelmezésnek. Ráadásul a jogszabály megalkotói nem vették tudomásul azt, hogy a protestáns egyházak esetében a birtokokból befolyó jövedelem döntő része az intézményeik fenntartását, illetve az egyházi alkalmazottak fizetés-kiegészítését szolgálta – tehát célvagyon volt. Az 50. § kimondta, hogy amennyiben az elkobzott vagy megváltott földbirtok egy része „kegyúri jog alapján, vagy mint egyházi javadalmi birtok egyházi célokat szolgál”, úgy erre a célra az illetékes egyházi főhatóság földingatlant igényelhetett. Ez volt az a *jogi kiskapu*, amelyre a legtöbbször hivatkoztak az elkövetkező időben mind a kormány, mind az egyház részéről.

Révész Imre, a Tiszántúli Református Egyházkerület püspöke még a 600/1945. sz. kormányrendelet⁶ március 18-i hatálybalépése előtt majd’ két héttel, március 6-án elküldött egy memorandumot, valamint egy felterjesztést Dálnoki Miklós Béla ideiglenes miniszterelnökhöz illetve Nagy Imre kommunista földművelésügyi miniszterhez.⁷ Ezekben arra hívta fel a figyelmet, hogy az egyházkerület mintegy 58.000 holdnyi birtokának legnagyobb részéből az egyházközségek javadalmas tisztviselőit (lelkipásztor, kántor, tanító vagy harangozó) támogatják, esetleg az egyház szükségleteit fedezik a befolyó jövedelemből, vagyis olyan célra fordítják, amelyet az egyházi adóból kellene fedezni.⁸ Van néhány nagyobb főiskolai és alapítványi birtok is, de ezek az egyházkerület közművelődési-oktatási intézményeinek fenntartását szolgálják. Ráadásul az egyházközségek apró birtokainak kisajátítása a sok, kislétszámú egyházközség létét veszélyeztetné.⁹

A debreceni püspök négy nappal később, március 10-én újabb beadványt készített, amit ezúttal Teleki Gézához juttatott el. Ebben egyebek mellett felhívta a figyelmet arra, hogy 1–1 anyaegyházközségre csupán átlagban 50 hold esik, a legtöbb esetben 10–20 holdas parcellákkal rendelkeznek az egyházközségek, melyekből a lelkész, kántor, tanító javadalmazását fedezik. A kultuszminisztert az egyházi és iskolai célvagyonok kímélésére kérte, és kiemelte, hogy „különösen azon esetben, hogyha a 100 holdon aluli birtoktestek is igénybevétnék”, az az egyház tagjaira „az eddigieknél is sokkal nagyobb áldozatterhet” jelentene. Arra hivatkozott, hogy „az elemi-, közép- és felsőfokú iskolázás céljaira az egyházközségek 44,3% erejéig a saját földhozamukból és híveik adóztatásából fedezik a személyi és dologi szükségleteket”, és csak a többi része származik a községi vagy állami támogatásból.¹⁰

1945. május 8-án Révész Imre és Szentpéteri Kun Béla világi főgondnok ismét a földművelési miniszterhez fordultak, és azt kérték, hogy legalább a rendelet végrehajtási utasításába foglalják bele egyebek mellett azt, hogy a meghagyandó 100 holdnyi birtokba ne számítsák bele a temetőt, a belsősegeket (templom-, iskolatelek stb.), valamint hogy „lehetőleg minden helyen az egyház jelenlegi földterületei hagyandók meg”.¹¹ Veres Péter,¹² az Országos Földbirtokrendező Tanács elnöke megígérte ugyan, hogy ezt az igényt respektálni fogják, de helyi szinten a bizottságok *nem voltak tekintettel az egyház érdekeire*.

Ez két főbb okkal magyarázható. Az egyik az, hogy a Tiszántúlon a Vörös Hadsereg megjelenése után – részben a „földéhség” miatt, részben pedig a türelmetlen helyi kommunista elemek sürgetésére – még a rendelet megjelenése előtt egyes helyeken „spontán földosztás” kezdődött. A másik ok az, hogy a helyi földigénylő bizottságokban – az esetek többségében – a kommunisták domináltak. (Gönczy Béla békés-bánati esperes-helyettes egy áprilisi levelében arról tájékoztatta Révész Imrét, hogy „általában mindenütt a hitetlen és egyházellenes elem van a helyi bizottságok többségében, ha nem egészében, talán még a vármegyénél is. Tárgyilagosság helyett vak elfogultsággal, önzéssel, a kulturális érzék teljes hiányával járnak el.”¹³) A bizottságokat – az említett ideológiai-politikai megfontolások miatt – nem érdekelték az egyházak szempontjai. Számos helyen önkényesen jártak el. A célvagyont semmibe vették, a legjobb minőségű egyházi földeket sajátították ki (a terméketlen területet számítva be a meghagyandó 100 holdba), ügyintézésük sok esetben kimondottan rosszindulatú volt. Gönczy 1945 nyarán már azt jelentette, hogy „több helyt a lelkészi földet részben vagy egészében igényelték, sőt egyes helyeken már birtokba is vették, holott a javadalmi földterület a 100 katasztrális holdon messze alul marad.”¹⁴

A Tiszántúli Református Egyházkerület veszteségéről (az egyik egyháztörténész szerint 40.000 holdat hagytak meg¹⁵) több esperesi jelentés számolt be.¹⁶ Ezekből tudható, hogy például a (csonka) szatmári egyházmegyében összesen mintegy 400, a (csonka) szalontaiban 789, a felső-szabolcsiban 476,5, az alsó-szabolcsiban 3170,5, a békés-bánátiban pedig 3800 holdat sajátítottak ki. Sok esetben elvették a lelkészi javadalmas földek nagy részét, az alapítványi jellegű földeket, a belsőséget, a szőlőt, legelőt, az iskoláik fenntartását, papjaik eltartását szolgáló földbirtok döntő részét, a meghagyott 100 holdba pedig szinte mindenhol beszámították még a temetők területét is.

Az önkényes eljárásra jó példa a hódmezővásárhelyi református egyházközség esete. Ennek 1945 előtt 644 holdnyi földbirtoka volt.¹⁷ A helyi Földigénylő Tanács 1945. április 8-án úgy határozott, hogy a református egyházközség „egyházi és alapítványi birtokából, illetve mezőgazdasági művelés alatt álló ingatlanából 100 kat. holdat visszahagyni, és a többi igénybevenni javasolja”.¹⁸ Mivel a rendelet, illetve törvény végrehajtásában itt is a kommunisták játszottak jelentős szerepet, hiába tiltakoztak a helyi egyházak képviselői, mert a földjeik döntő részétől megfosztották őket. Márton Árpád elnök-lelkész ugyan a helyi földigénylő bizottságnál megfellebbezte a határozatot, de azt elutasították.¹⁹ Végül az Alapítványi és Kulturális Célvagyonokat Felülvizsgáló Tárcaközi Bizottság szeptemberben arról értesítette, hogy csupán 2 hold, 493 négyszögöl birtokot mentesítenek az igénybevétel alól, mert a bejelentett többi célvagyon egyházi tulajdont képez, emiatt nem tartozik a bizottság hatáskörébe.²⁰

Összességében a magyarországi református egyház 103.000 holdjából – a hivatalos statisztika szerint – 44.000-et sajátítottak ki, (valóságban ennél nagyobb volt az egyház vesztesége), miközben 2600 holdat juttattak a földnélküli kis egyházközségeknek.²¹

Ezek után Ravasz László, a Dunamelléki Református Egyházkerület püspöke joggal háborgott az 1945. november 21-i püspöki jelentésében: „...egy olyan földbirtokreformot, amely 100 holdig az egyházak, alapítványok, iskolák földbirtokát kisajátítja, amely az egyház erdeit minden további nélkül állami tulajdonba adja át [...], egy olyan földbirtokreformot, amely lényegében semmi kárpótlást nem nyújt, [...]: ilyen földbirtokreformot nem képzeltünk el. [...] ...mindent elvették és így az államnak magának kell az egyház kiadásairól gondoskodni. Mi más ez, mint az egyház államosítása?”²² A kifakadása jogos volt, és az elkövetkező évek fejleményei igazolták az aggodalmát.

Ravasz László és Révész Imre püspökök 1945-ben a sokat hangoztatott „szabad egyház szabad államban” elvét anyagi függetlenséggel párosítva képzelték el.²³ A valóságban a földreformmal az államtól való teljes függésbe taszították a református egyházat is, melyet az elkövetkező évek egyébként súlyos megpróbáltatások elé állítottak. Az 1945-től felgyorsuló pénzromlás a jelképes kártérítést „eltüntette” (Révész 1946 áprilisában még „értékálló kárpótlást” várt el a kormánytól). Egyre kevesebb egyházi adó folyt be a háború, majd az

infláció miatt is elszegényedett hívektől. Az akadozva érkező nyugati segélyek nélkül szinte az összes református intézmény csődbe ment volna még 1945-ben. Bár a földreformmal a csőd szélére taszították az egyházakat, a kommunista szócső, a Szabad Nép egyre erőteljesebben harsogta, hogy az egyházak, „a reakció fészkei”, ráadásul „az állam ingyenkenyerén élnek”. Egyre sűrűbben kezdte követelni a kommunista sajtó a *felekezeti iskolák államosítását*.

Összegezve a történeteket: az 1945-ös földreformmal nem csak a jogos társadalmi igazságtalanságok orvoslása történt meg, nem csak az arisztokráciát fosztották meg minden vagyonától, hanem az egyházakat is. Az MKP vezetése (és a helyi egyházzellenes kommunisták) egyfajta „harciszak”-nek tekintették a reformot. Jó alkalom volt ez arra, hogy „üssenek egyet” a „klerikális reakción”, elszegényítsék a többiek mellett a református egyházat is. Azt remélték, hogy majd ennek következtében a felekezeti oktatás az anyagi alapok nélkül teljes el fog lehetetlenülni. Ez a számításuk bejött: 1948-ban a református egyházon belül többen azzal érveltek az iskolák államosításának elfogadása mellett, hogy úgy sem képesek azokat anyagilag fenntartani. Ez azonban már egy másik történet – mely újabb tanulmányt igényel.

Felhasznált irodalom:

Barcza József: Az 1944/45-ös események és Révész Imre jelentősége. In: *A magyarországi református egyház története, 1918–1990. Tanulmányok.* (Szerk.: Barcza József – Dienes Dénes), Sárospatak, 1999. Kiadja a Sárospataki Református Kollégium Teológiai Akadémiája, 143–154.

Földesi Margit: A megszállók szabadsága. Budapest, 2002. Kairosz Kiadó.

Fürj Zoltán: Az 1945-ös földreform és az egyházak. In *Theologiai Szemle*, 1995. 5. sz. 280–286.

Kiss Réka: A diktatúrák szorításában. Ravasz László egyházpolitikai útkeresése a második világháborút követő esztendőben (1945–1948). In *Századvég*, 2003. 3. sz. 39–68.

Kormos László (szerk., bev.): Egyháztörténeti források a Tiszántúli Református Egyházkerületi Levéltárban a második világháború végén. (Tanulmányok és forrásközlés.). Debrecen, 1994. A Tiszántúli Református Egyházkerületi Levéltár kiadása.

Ladányi Sándor – Keresztes Dániel – Hamarkay Ede (szerk.): [Sic!] Válogatott kövek a református egyház és az állam kapcsolatának medréből. Erdőkertes, 2006. Exodus Kiadó.

Rainer M. János: Nagy Imre. Politikai életrajz. I. Budapest, 1996. 1956-os Intézet.

Ravasz László: Válogatott írások (1945–1968) (Szerk.: Bárczay Gyula). Bern, 1988. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem.

Ravasz László: Emlékezéseim. Budapest, 1992. A Református Egyház Zsinati Irodája Sajtóosztályának kiadása.

Szabó András Péter: Révész Imre „az idők viharában” (1944–1967) In *Protestáns Szemle*, 2003. 2. sz. 66–84.

Tibori János: A Tiszántúli Református Egyházkerület története, I. 1944–1957. Debrecen, 1995. (A Debreceni Református Teológiai Akadémia Egyháztörténeti Tanulmányi Füzetek 34.)

Jegyzetek:

¹ Elgondolkodtató, hogy olyan reprezentatív kiadványokban sem térnek ki az egyházak 1945–48 közötti helyzetére, mint pl. Romsics Ignác Magyarország története a XX. században (Osiris Kiadó, Budapest, 1999.) című összefoglalója.

² Lásd Fürj, 1995., Tibori, 1995., Barcza, 1999., Szabó, 2003.

³ Bővebben lásd Rainer, 1996. 268–273., Földesi, 2002. 205–212.

⁴ Az MKP KV 1945. október 11-i ülésének jegyzőkönyvéből idézi: Kiss, 2003. 40.

⁵ Az ideiglenes nemzeti kormány 600/1945. M. E. számú rendelete a nagybirtokrendszer megszüntetéséről és a földműves nép földhözjuttatásáról: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=8213> (Letöltve 2007. március 10-én.)

⁶ A kormányrendeletet az Ideiglenes Nemzetgyűlés az 1945. VI. törvénycikkkel emelte törvényerőre.

⁷ Nem arról van szó mintha a református egyházfők *eleve* elutasítottak volna egy radikális földreformot. Hívek mintegy háromnegyede 1945 előtt a mezőgazdaságból élt, emiatt már a világháború előtt is a református társadalompolitikai gondolkodás fókuszában az agrárkérdés és ennek „magva” a földkérdés állt. Ravasz László már 1939 augusztusában is nyilatkozatban sürgetett Horthynál egy mélyreható földreformot. De ezt – természetesen – nem úgy képzelték el, hogy majd megfosztják őket azoktól a földbirtokoktól, melyek az évszázados iskolák fenntartását szolgálják.

⁸ 1941-ben a református egyházközségek a személyi és dologi kiadásai több mint 80%-át saját forrásból tudták fedezni, míg az állami és községi segélyek aránya nem érte el a 20%-ot. (Tibori, 1995. 168–169.) 1945 után azonban ez az arány megfordult.

⁹ A Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára (a továbbiakban: TtREL), a Püspöki Hivatal igazgatási iratai, I. 1. c. fond, 466. doboz, 388/1945. és 394/1945., valamint Kormos, 1994. 178–182.

¹⁰ Ladányi – Keresztes – Hamarkay, 2006. 169–170. és Fűrj, 1995. 281.

¹¹ Kormos, 1994. 187–192.

¹² A harmincas években a népi mozgalom baloldali szárnyához sorolt Veres Péter – bár reformátusnak keresztelték –, 1945 után különböző magas pozíciókba került, sohasem próbált „lobbizni” egyháza érdekében. Ugyanez mondható el Bereczky Albertről (1945 előtt budapesti lelkész, 1945-től a kultuszminisztérium egyik államtitkára), Tildy Zoltánról (1945 előtt szeghalmi lekipásztor, 1945 után miniszterelnök, majd államfő) vagy Nagy Ferencről (aki Kálvin téri főgondnok volt, majd 1946 elején miniszterelnökké választották).

¹³ TtREL, I. 1. c, 469. doboz, 930/1945., Gönczy Béla április 24-i levele Révész Imréhez.

¹⁴ TtREL, a Békés-bánáti Református Egyházmegye iratai, I. 29. e. fond, 12. doboz, Gönczy Béla június 15-i jelentése.

¹⁵ Tibori, 1995. 128.

¹⁶ TtREL, I. 1. c, 487. doboz, 308/1947.

¹⁷ Csongrád Megyei Levéltár Hódmezővásárhelyi Fiókja, a vásárhelyi földigénylő bizottság iratai, XVII. 506. fond, 1. doboz, 487/1945. sz.

¹⁸ CSMLHF, XVII. 506., 1. doboz, sz. n.

¹⁹ TtREL, I. 1. c, 468. doboz, 898/1945. (Márton Árpád az április 21-i beadványában arra hivatkozott, hogy a bizottság korábban *szóban* közölte vele: az egyházi és a javadalmi földekből meghagynak 100–100 holdat, ám még ennek felét is elvették...)

²⁰ CSMLHF, XVII. 506., 1. doboz, 535/1945.

²¹ A nincstelen egyházközségek földhöz juttatását a földtörvény tette lehetővé. Természetesen az MKP ezt is az „egyházbarát politikájának” állította be. Rákosi Mátyás az 1945. április 2-i hódmezővásárhelyi nagygyűlésen („mi kommunisták”) kijelentette: ahol szegény az eklézsia, „ahol a pap, vagy templom szükségére földet igényelnek, ott az adott szerény keretek között ki kell ezt az igénylést elégíteni”. *Vásárhely Népe*, 1945. április 4. Meg kell azonban jegyezni, hogy számos forrás arról számol be, hogy a földbirtokrendező tanács által megítélt földbirtokot sok esetben még sem adták át az egyház tulajdonába.

²² Ravasz, 1988. 51–52.

²³ „Valljuk tehát, hogy az egyház erkölcsi függetlensége magába foglalja az egyház teljes anyagi függetlenségét az államtól, politikától, minden világi hatalmasságtól.” – írta Ravasz László az 1947-es zsinat elnöki előterjesztésében. Ravasz, 1992. 403.